
TYOLOGIE VOJENSKÝCH ČINNOSTÍ

Rozvoj prostředků vedení války a změny vojenskopolitických podmínek zavádějí do vojenského umění celou řadu nových prvků. V této souvislosti vystupuje potřeba zvážit a upřesnit některé současné pohledy koncepce a směry. Týká se to rovněž sféry našeho chápání a vnímavosti. Ustálené pochopení jevů mění svůj význam, objevují se stále nové a nové jevy, které je nutno pojmenovat. Právě těmito problémy se zabývá článek polského vojenského odborníka prof. Stanislava Kozieje, který se zároveň pokouší nastínit typologii základních kategorií vojenského umění.

Nepochybně nejvšeobecnější kategorií teorie vojenského umění je válka. V klasickém pojetí (podle C. Clausewitze) je válka aktem politickým, dalším pokračováním politických poměrů vedených s pomocí prostředků násilí s cílem donutit protivníka k danému jednání. Bezprostředním cílem vojenských činností je ozbrojení protivníka, čili přivedení jeho ozbrojených sil do stavu, ve kterém už nebude moci vést další válku.¹ F. Skibinski navrhuje doplnění této definice a dodává, že válka má charakter krvavé ozbrojené války, vedené organizovanými silami. V tomto případě pod pojmem válka rozumíme pouze ty politické konflikty, kde jsou oboustranně použity ozbrojené síly.²

„Mír“ a „válka“

Klasické označení pojmu válka má stejný význam jako protiklad míru, jako jeden ze dvou vzájemně se vylučujících stavů a poměrů, nejméně mezi dvěma politickými subjekty, a jako takový stav těchto podmínek, ve kterých politické cíle subjektů jsou v rozporu, a tyto usilují o jejich dosažení cestou ozbrojeného násilí směřujícího k fyzickému (biologickému) oslabení nebo zničení protivníka. Z tohoto hlediska je potom ozbrojený boj konečnou (i když ne postačující) podmínkou, aby bylo možné hovořit o jevu nazývaném válka.

Dříve ovšem takovéto kritérium stačilo k tomu, aby odpovídalo dvojímu rozdělení politické reality, kterému zase odpovídalo dvojí pojetí: „mír“ a „válka“. Tento pojmový přepych má základ svého vzniku v průmyslové revoluci přes - jak hovoří A. Toffler - druhou civilizační vlnu³, jejímž výsledkem byl rychlý ekonomický růst podmíněn mezinárodní dělbu práce (mezinárodní specializací, synchronizací, kooperací apod.). Způsobilo to silnou vzájemnou závislost zemí v různých oblastech, především ekonomických. Tato spojení mají systémový charakter a jsou natolik silná a stálá pro každý politický organizmus, že nyní jde opravdu o to vnutit protivníkovi politickou vůli bez konečné účasti vojenského činitele; rozporné politické cíle

mohou být konfrontovány bez podílu vojenské síly. V mnohých situacích se může konečným nástrojem stát pouze „neozbrojené násilí“.

Neozbrojený konflikt

V této souvislosti dvě tradiční situace politických vztahů (mír - válka) neodpovídají nové situaci. Pojmy „mír“ a „válka“ nepostačují k zobrazení politické skutečnosti, která je mnohem složitější. Na hranici války míru se objevil nový jev, nový druh politických vztahů. Jestliže tyto vztahy (politiky) jsou charakterizovány pomocí dvou složek, tj. cílů a způsobů nebo prostředků k jejich dosažení, pak lze válku charakterizovat jako takový stav politických vztahů (politické činnosti), v němž cíle jednotlivých stran mají konfrontační charakter a lze je dosáhnout ozbrojenými prostředky (za podpory neozbrojených prostředků), mír, tj. takový stav politických prostředků, při němž cíle mají nekonfrontační charakter a dosahuje se jich neozbrojenými prostředky.

Na tomto základě je střední hraniční situace charakterizována tím, že má cíle typické pro válku (konfrontační) a prostředky - typické pro mír (neozbrojené). Lze to tedy nazvat **neozbrojeným konfliktem**.

Širší pojetí vojenské činnosti

Bližší objasnění vyžaduje pojem válka. Jestliže ho abstrahujeme do chápání jako jevu politického, psychologického, morálního apod. lze ho pak - z praxeologického hlediska - vysvětlit jako velký systém činností, které vzhledem k jejich cílům nazýváme **vojenskými činnostmi**. Ještě nedávno byla vojenská činnost chápána výlučně jako činnost ozbrojených sil v době války. Takto ji např. chápal C. Clausewitz a také skoro všichni vojenští teoretici. V **Malé vojenské encyklopedii** je vojenská činnost vysvětlena jako „bitvy, války, operace a akce proti sobě stojících ozbrojených sil“.⁴ V Lexikonu vojenské vědy se pojem vojenská činnost rovněž zužuje výlučně na činnost ozbrojených sil, přičemž na jednom místě se ztotožňují pojmy „vojenská činnost“ a „ozbrojená válka“⁵, jinde se zase ozbrojená válka vysvětluje jako souhrn „předsevzetí realizovaných v době vojenských činností ozbrojenými silami za použití zbraní“⁶.

Obdobně je vojenská činnost vysvětlována v ruském (respektive sovětském) vojenském umění, přičemž je poukazováno na to, lze tento termín se používá obvykle vzhledem k činnosti ve strategickém měřítku, a odlišuje se od měřítka taktického, kde se spíše hovoří o bojové činnosti⁷.

Takového chápání vojenské činnosti neodpovídá současným podmínkám. Jestliže byla válka v minulosti skutečně vedena výlučně ozbrojenými silami, pak bylo v této souvislosti možné vojenskou činnost vysvětlovat jako použití a činnost ozbrojených sil, ale ve 20. století takovéto pojetí již nelze přijmout. Ostatně stále více se *podtrhuje role neozbrojených prostředků násilí k dosažení cílů války*.

Z širšího pohledu je nutno přiznat, že vojenská činnost není pouze použití ozbrojených sil, nýbrž veškerá činnost vedená v době války k dosažení jejich cílů. Takto chápánímu pojetí vojenské činnosti odpovídá německý termín **Kriegführung**

(vedení války), vysvětlováný jako použití sil a prostředků ozbrojené války a použití politických, ekonomických, ideologických a psychologických forem války proti sobě stojících stran v průběhu války⁸; je také totožný s anglickým termínem **Warfare**⁹.

Vojenskou činnost lze tedy rozdělit na ozbrojenou a neozbrojenou.

- **Ozbrojená vojenská činnost** je takovým druhem vojenské činnosti, jejímž základem jsou ozbrojené síly; je to veškerá činnost a jednání vojsk v době války.
- **Neozbrojená vojenská činnost** je z hlediska přijímaných a uskutečňovaných záměrů antagonistických politických sil proti sobě stojících sil v průběhu války za pomoci jiných než vojenských prostředků. Neozbrojené prostředky a způsoby dosažení vojenských cílů se mohou v budoucnosti ukázat mnohem víc obecnější a účinnější než v minulosti. Ekonomické, diplomatické, ideologické, ekologické, vědecko-technické a jiné vojenské činnosti tohoto typu mohou nejen podporovat ozbrojenou činnost, nýbrž ve vymezených situacích rozhodovat o výsledku války.

Taktická, operační a strategická typologie

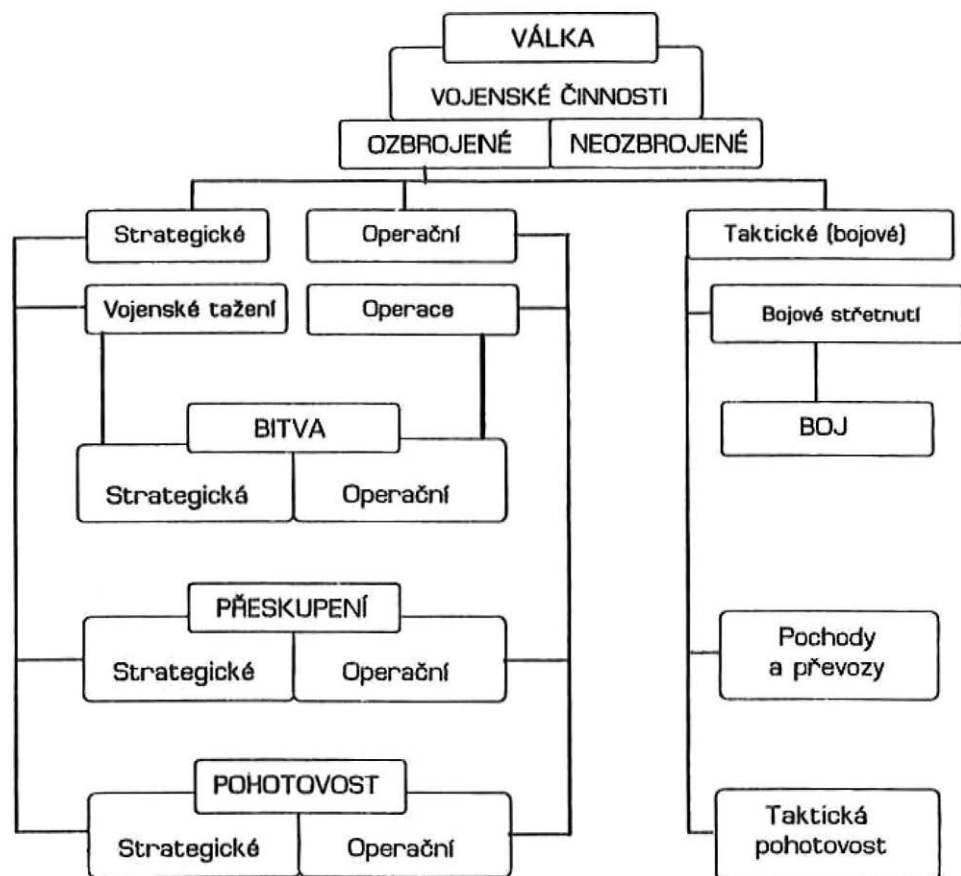
Ozbrojená vojenská činnost odpovídá třem oblastem vojenského umění a lze ji rozdělit na působení taktické, operační a strategické (viz obr. 1). Východním bodem v následné typologii může být skutečnost, že voják na válečném poli buď bojuje nebo pochoduje, nebo bdí či odpočívá. Tato nejjednodušší chování vojáků se odrážejí v pojmových kategoriích na všech úrovních vojenského umění.

Podobné kategorie rozlišoval již Machiavelli: **Pochody, bití nepřítelů, uspořádání tábora - to jsou tři hlavní činnosti v době války**¹⁰. Analogické klasifikace uznával i rakouský generál R. Montecuccoli, který rozlišoval operace, pochody a ležení, čili rozmístění vojsk k odpočinku¹¹.

V souladu s tímto pojetím členíme všeobecně vojenskou činnost na: **ozbrojenou válku, ozbrojenou pohotovost a přemísťování vojsk**.

- **Ozbrojená válka** je bezprostřední střetnutí seskupení vojsk, vzájemné destrukční působení s pomocí bojových prostředků a především fyzické ničení a psychologické zneškodnění protivníka jako překážky na cestě k dosaženému cíli.
- **Ozbrojená pohotovost** je novou pojmovou kategorií, dosud ve vojenském umění nespecifikovanou. Zahrnuje takovou činnost vojsk v době ohrožení a války, která zajišťuje neustálou pohotovost k válce a nepřímo takto působí na potenciálního nebo reálného protivníka, brání mu a odrazuje ho od plánované činnosti. Jestliže ozbrojená válka je reálné střetnutí s protivníkem, pak ozbrojená pohotovost je střetnutím potenciálním
- **Přemísťování vojsk** je postupná změna prostoru (rajonů) a rozmístění (stanovišť, postavení).

Základní kategorie vojenského umění

Obr. 1

Výše uvedené kategorie mají svůj konkrétní odraz na všech úrovních vojenského umění - v taktice, operačním umění i strategii. V taktice je nejvšeobecnější kategorií taktická činnost nebo bojová činnost (oba pojmy se mohou používat). Znamenají veškerou činnost jednotek, útvarů a taktických svazků na válečném poli.

Tyto činnosti odpovídají všem třem všeobecným kategoriím, tj. ozbrojená válka, ozbrojená pohotovost a přemístění vojsk, které lze rozdělit na tři základní druhy: **bojové střetnutí, taktická pohotovost, pochody a převozy (přeprava).**

Taktické kategorie

▲ *Bojové střetnutí (walka)* je ozbrojené střetnutí s protivníkem v taktickém měřítku. Je vlastně nutné v tomto případě hovořit o *taktické válce*, na rozdíl od všeobecnějšího pojetí ozbrojené války jako kategorie praxeologie. A také jako terminologická konvence, která se bezprostředně váže na pojetí války v taktickém měřítku, bylo již dříve ve vojenském umění všeobecně přijato a nevzbuzuje větších výhrad.

Jedině F. Skibinski navrhuje, aby bojové střetnutí bylo předkládáno jako kategorie operační¹².

Výlučně tam, kde by mohly vznikat pochybnosti, zda jde o válku ozbrojenou v obecném smyslu, nebo o střetnutí na taktické úrovni, se ukáže jako vhodné použít přesnějších termínů „*ozbrojená válka*“ nebo „*taktická válka*“.

Bojové střetnutí zahrnuje víceméně boj hlavních sil a taktických (bojových) činností na nižší úrovni - vzájemně spjatých pokud jde o cíl, místo a čas.

Boj je hlavní součástí bojového střetnutí. Je to intenzivní střetnutí hlavních sil, soustředěných v čase a prostoru, proti sobě stojících stran v taktickém měřítku.

▲ *Taktická pohotovost* - je rozmístění vojsk v posádkách a pobyt v místech soustředění nebo stanovištích a nebo předem připravených obranných místech (bodech, objektech) při zachování odpovídajícího stupně bojové pohotovosti a připravenosti.

▲ *Pochody a přeprava* - je to přemístění vojsk za pásmo bezprostředního střetnutí s protivníkem na vlastních nebo dostupných dopravních prostředcích.

Operační kategorie

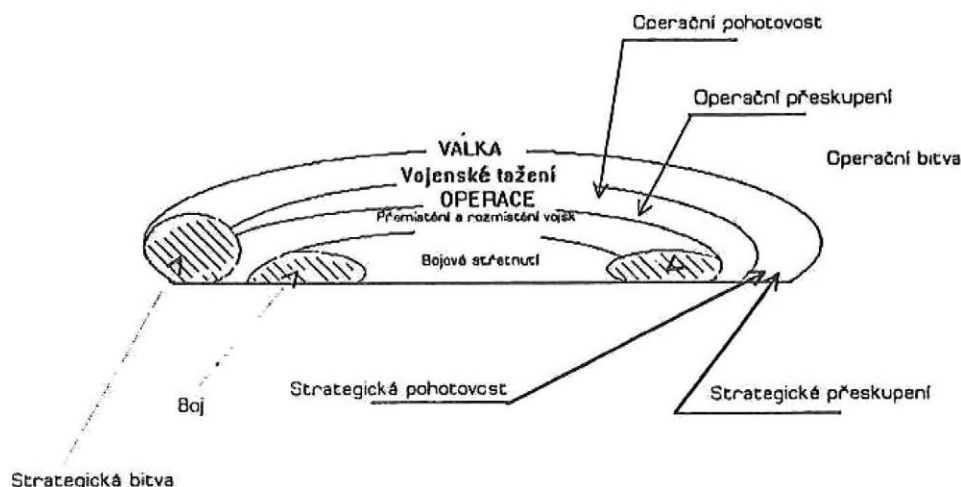
V **operačním umění** se setkáváme v podstatě s obdobnými kategoriemi, přičemž taktickým (bojovým) činnostem odpovídají operační činnosti, bojovému střetnutí - operace, boji - bitva, taktické pohotovosti - operační pohotovost, pochody a přeprava - přeskupení (viz obr. 2).

Nejvšeobecnější kategorií je **operační činnost**. Je to veškerá činnost operačních a takticko-operačních svazků (armádních sborů, operační skupiny, armády) v době války. Zahrnují operace, v nich bitvy, operační pohotovost a operační přeskupení vojsk.

■ **Operace** je ozbrojené střetnutí s protivníkem v operačním měřítku. Je určena souborem bitev a operačních i taktických (bojových) činností na nižší úrovni - vzájemně spjatých, pokud jde o cíl, místo a čas. Vzhledem k velikosti zúčastněných sil se jedná o operace armádní, sborové nebo operačních skupin. Někdy na samostatném směru nebo v průběhu operace může operaci uskutečnit taktický svazek. Operace může zahrnovat jednu nebo několik bitev.

■ **Bitva** - je základní součástí operace (stejně jako je boj základní součástí bojového střetnutí na taktickém stupni) a jedná se o střetnutí hlavních sil proti sobě stojících operačních nebo takticko-operačních svazků.

POMĚR MEZI ZÁKLADNÍMI KATEGORIEMI VOJENSKÉHO UMĚNÍ

Obr. 2

■ **Operační pohotovost** zahrnuje různorodou činnost, jejímž cílem je zvyšování, udržování a vytváření připravenosti a bojové pohotovosti; je to mimo jiné takový stav a činnost, jakou je udržování stálé bojové pohotovosti v místě stálé dislokace, dosahování vyšších stupňů bojové pohotovosti a mobilizačního rozvinutí, pobyt v místech soustředění (výchozích, vytváření bojové pohotovosti apod.) v době vojenských činností, operační obrana na pasivních směrech.

■ **Operační přeskupení** je změna dosavadního místa soustředění nebo rozmístění operačního svazku. Řečeno nejvšeobecněji, lze rozlišit přeskupení uskutečněné v hranicích již zaujatého prostoru (například přeskupení sil na pasivních směrech na místa hlavního soustředění) a přeskupení na jiné směry, do jiného prostoru (například na čáru zahájení boje v průběhu útočné operace). Zvláštním druhem přeskupení je **operační rozvinutí** čili rozmístění v první operaci.

Strategické kategorie

Nejvšeobecnější kategorií ve strategii je strategická činnost. Jde o veškerou činnost a zachování celistvosti ozbrojených sil, strategických seskupení a někdy také operačních seskupení v průběhu války.

Při objasňování typologie strategických činností vidíme, že celá řada strategických pojmů má verbální vymezení obdobně jako operační kategorie. Proto se setkáváme s takovými dvojicemi pojmu jako **strategická bitva a operační bitva**,

strategické rozvinutí a operační rozvinutí apod. Tento pojmový dualismus má historické kořeny: rodící se operační umění jednoduše přebíralo mnoho strategických pojmů a zdá se, že má rovněž dodatečné příčiny v současných polských podmínkách. Akceptujeme-li tento přístup, pak jako konečný stanovíme pojem „strategická operace“.

V celém pojmovém systému vojenského umění je „strategická operace“ jednou z nejvíce kontroverzních kategorií. Upozorňoval na to mezi jinými i F. Skibinski, který poznamenal, že potvrzení tohoto pojmu logicky vyvolává nutnost uznat fakt, že pokud existuje strategická operace, pak jsou i další. Tyto další nebo jiné, nestrategické operace bychom měli nazývat „operačními operacemi“, což je terminologicky nesmysl (nemohou přece být strategické operace a operace). Obrana tohoto pojmu profesorem K. Nozkiem¹³ se nedotýká jádra sporu v němž jde pouze o název a logiku, a ne o podstatu jevu. Jde o to, aby činnost ozbrojených sil nebyla nazvána operací, protože tento jev má větší rozměr než pouze operační. Právě proto se jako odůvodnitelné zdá zařazení pojmu operace výlučně do operačního umění a ozbrojený zápas na strategické úrovni vymezovat názvem **vojenská tažení**. F. Skibinski navrhuje následnou definici: „**Vojenským tažením nazýváme cyklus vojenských činností směřujících k dosažení stanoveného strategického cíle a uskutečňovaných buď v ohraničeném časovém období, nebo ve stanoveném samostatném okruhu vojenských činností**“¹⁴.

Historicky řečeno, vojenské tažení je nepochybně strategickou kategorií, i když různě definovanou. Zpravidla označovalo určitou část nebo také etapu války s výrazně odlišným strategickým cílem. V poválečném období byla osvětlována jako souhrn strategických operací¹⁵.

Můžeme se ale setkat i s dalšími názory na pojmy vojenské tažení a strategické operace.

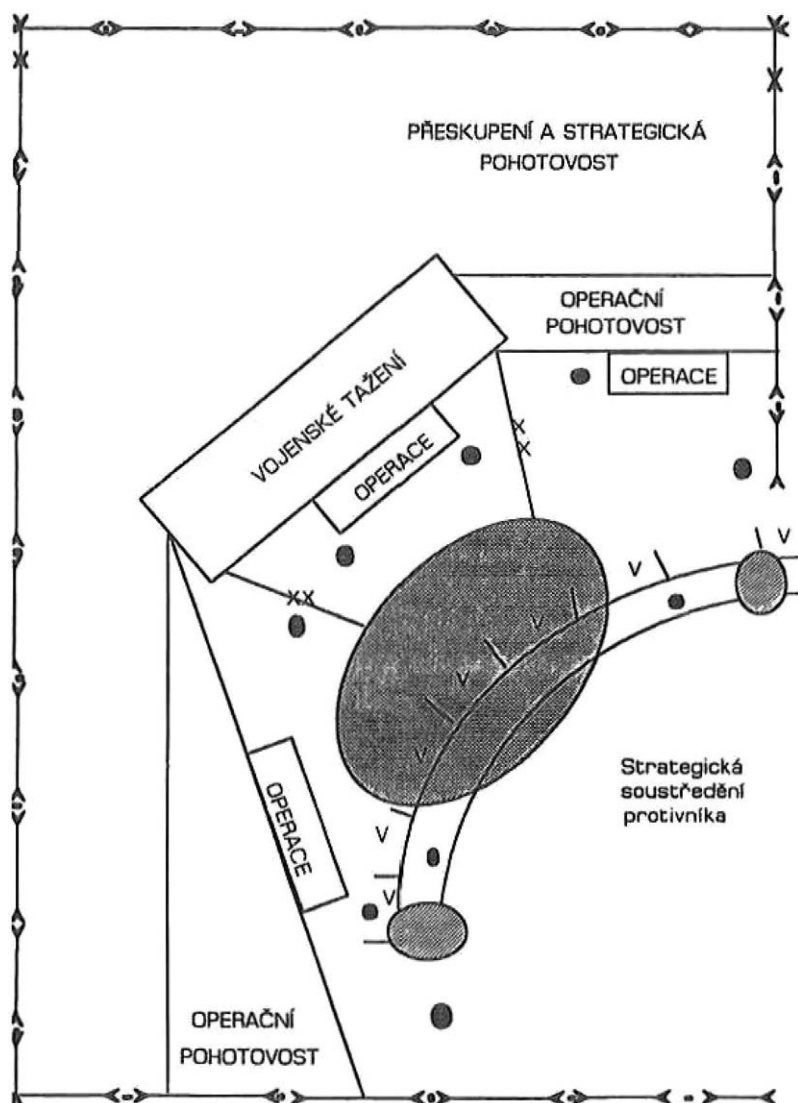
Podle Lexikonu vojenské vědy se pojem vojenské tažení nahrazuje pojmem: strategická operace na podkladě vojenských činností více odpovídající charakterem současné války¹⁶. Znamená to, že lze považovat vojenská tažení a strategické operace za totožné kategorie.

Za pozornost stojí, že v americké doktríně je vojenské tažení počítáno ke kategoriím operačního umění-jako soubor bitev a válek spojených společným záměrem pro dosažení národního strategického cíle v průběhu války. Je nutné připomenout, že americké vojenské umění se samozřejmě také zabývá problematikou ozbrojených činností v době války a existuje v něm pojem operační vojenské tažení¹⁷.

Válka v Perském zálivu byla v podstatě **vojenským tažením spojeneckých zbraní**, uskutečněným jediným operačním velením v tehdejší válce¹⁸.

V našich podmínkách je v průběhu války nepochybně kategorií strategie a vojenské tažení - jako ozbrojená činnost v tomto smyslu - nemá takovýto rozměr. Válka může obsahovat jedno nebo několik vojenských tažení. Lze ji odlišit v systému ozbrojených vojenských činností na základě různých kritérií, například době vedení (zimní, letní apod.) rozlohy (území) nebo strategického směru (přímořská, východní apod.) a charakteru činnosti (obránná, útočná) (viz **obr. 3**).

VARIANTA OZBROJENÝCH VOJENSKÝCH ČINNOSTÍ

LEGENDA :

- Strategická bitva

- boje

- Operační bitvy

V

- bojové střetnutí

Obr. 3

● **Vojenské tažení** je složeno z operací a operačních přeskupení a činnosti v operační pohotovosti. Může zahrnovat jednu bitvu nebo několik strategických bitev.

● **Strategická bitva** je koncentrovaným bezprostředním střetnutím, v čase a prostoru, hlavních sil strategických seskupení protistojících stran (zemí).

● **Strategická pohotovost** je realizována ve strategickém rozměru daného celku nebo části ozbrojených sil analogicky s danou operační pohotovostí. Základní činnosti operační pohotovosti jsou konány v době, která předchází vzniku války, ale i v jejím počátečním období, tzn. dosahování vyšších stupňů bojové pohotovosti a mobilizačního rozvinutí je nazýváno přechodem ozbrojených sil z mírového stavu na válečný. Přechod znamená operační rozvinutí, které se skládá z rozvinutí strategických ozbrojených sil.

● **Strategické přeskupení** znamená veškeré přesuny vojsk na strategické úrovni. Zvláštní případ strategického přeskupení tvoří strategické rozvinutí ozbrojených sil, tj. přijetí (začlenění) strategického seskupení do prvního vojenského tažení.

● Nejdůležitějším druhem ozbrojených vojenských činností je **ozbrojená válka**; na jednotlivých stupních vojenského umění to budou vojenská tažení a strategické bitvy, operace a operační bitvy, bojová střetnutí a boje. Zastavme se nad jejich další typologií.

V první řadě je potřebné rozlišit pravidelnou činnost (bojová střetnutí, operace, vojenská tažení) a nepravidelnou činnost. Jde tedy o:

▲ **Pravidelné činnosti**, tj. střetnutí sevržených formací „v poli“ při klasickém rozdělení válečného pole na pásma střetu a zázemí.

▲ **Nepravidelné činnosti**, to je především ozbrojený odpor nejen ozbrojených sil - na území okupovaném protivníkem. Nepravidelné činnosti mohou mít taktický, operační a strategický rozměr. Všeobecně se bude jednat o partyzánskou činnost, přičemž v dnešních evropských podmínkách půjde o „městské“ a ne „lesní“ partyzány. Zpracování současné teorie nepravidelných činností, přechod k této činnosti a jejich vedení operačními vojsky a vojsky teritoriální obrany, je jedním z hlavních úkolů vojenské vědy. Nepochybně bude v tomto směru využit bohatý koncepční přínos polského vojenského umění 19. století (zvláště práce Mieroslawskiego, Chrzanowskiego a Bema).

Cíle a charakter bojových činností

Hlavním a určujícím bodem při stanovení druhu ozbrojené války je její cíl. V pravidelných činnostech je cíl charakterizován jako by třemi prvky. Jeden se vztahuje k vlastním vojskům - nepřipustit porážku, druhý se vztahuje k protivníkovi - zničit ho nebo zlikvidovat jeho převahu, a třetí se vztahuje k terénu (prostoru). Cíl vztahující se k vlastní armádě (nenechat se porazit), je požadavkem, který si stano-

vuje každý účastník ozbrojené války. *Zvítězit a přežít* - takto v podstatě vymezuje Sokrates hlavní ideu ozbrojeného úsilí¹⁹.

Jestliže navíc cílem války jsou i další činitele: zničit protivníka na jeho území a obsadit ho - pak se jedná o útok. Jestliže je cíl založen na zničení protivníka nebo likvidaci jeho převahy na území, kde má svá vojska, ale bez obsazení území - taková činnost má charakter manévru. Jestliže je cíl založen na likvidaci převahy protivníka nebo jeho zničení na území obsazeném vlastními silami - jedná se o obranu. Pokud se jedná o minimální cíl - nenechat se porazit (bez snahy zničit protivníka a udržet vlastní území), pak se jedná o ústup (odchod).

Vzhledem k cíli a charakteru ozbrojených činností rozlišujeme vojenské tažení, operace a války obranné nebo útočné. Rovněž bitvy (strategické, operační) a boje mohou být obranné i útočné. Proto hovoříme, že obrana i útočná činnost (obrana i útok) jsou dva základní druhy ozbrojené války (války taktické, operace, vojenské tažení). V taktice, operačním umění vystupují rovněž další druhy činností, takové jako manévr (taktický, operační, odchod a ústup). Ústup (odchod) může mít úroveň strategickou.

O druhu války, operaci nebo vojenském tažení rozhoduje charakter prováděných činností hlavními silami (většinou sil) seskupení. Jestliže například hlavní síly daného operačního svazku (seskupení) se brání, pak jeho operace nazveme obrannými, jestliže útočí - útočnými. V té době může část sil provádět jinou činnost. Například součástí obranné operace mohou být útočné nebo ústupové činnosti nižšího řádu.

* * *

Celkově lze říci že:

- válka může být složena ze strategické pohotovosti, přeskupení vojsk na různé úrovni a z jednoho nebo několika vojenských tažení. V menších válkách se vojenská tažení celkově nestanovují. Válka je složena pouze z operací a bitev.

- vojenské tažení se skládá z jedné nebo několika operací nebo strategické bitvy, operační pohotovosti a operačních přeskupení,

- operace je složena z jedné nebo několika bitev a taktické pohotovosti, bojových střetnutí a přemístění vojsk na taktické úrovni,

- bojové střetnutí (walka) je složeno z bojů a jiných druhů bojové činnosti na taktické úrovni (viz **obr. 2 a 3**).

Obdobný přístup ke klasifikaci ozbrojených válek zahrnují Úvahy o operačním umění B. Chochy²⁰. Podle něho strategické úrovni odpovídají takové činnosti, jako je válka, vojenské tažení a bitvy; úrovni operační - operace a bojové střetnutí; úrovni taktické - boj²¹.

Připomeňme si ještě také americkou typologii, ve které se operačnímu stupni přiřazuje vojenské tažení a hlavní operace, na stupeň taktický - bitva a boj²².

Tento rozdílný přístup jednotlivých vojenských teoretiků na Západě i Východě ke klasifikaci ukazuje na naléhavou potřebu diskuse k základním pojmům vojenského umění a jejich klasifikace i u nás, v Armádě ČR.

Použitá literatura:

- ¹ C. Clausewitz: O válce. T. I, Warszawa 1958, s. 15, 16, 31, 32, 36.
- ² F. Skibinski: Úvahy o vojenském umění, Warszawa 1973, s. 29
- ³ A. Toffler: Třetí vlna, Warszawa 1986, s. 47-150.
- ⁴ Malá vojenská encyklopedie, T. I, Warszawa 1967, s. 354
- ⁵ Lexikon vojenské vědy, Warszawa 1979, s. 104.
- ⁶ Tamtéž, s. 474.
- ⁷ Vojennyj encyklopedičeskij slovar, Moskva 1984, s. 146.
- ⁸ Militärlexikon, Berlín 1971, s. 202.
- ⁹ Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English 1974, Oxford, s. 965
- ¹⁰ W. Sawkin: Základní zásady taktiky a operačního umění, Warszawa 1972, s. 16.
- ¹¹ R. Savuškin: K voprosu o voznikovenii a razvitii operacij, Vojenno-istoričeskij žurnal 5/1979.
- ¹² F. Skibinski: Úvahy o vojenském umění, Warszawa 1973, s. 97.
- ¹³ Zdokonalování vojenské strategie, taktiky a operačního umění v obranném systému Polské republiky, MNO Warszawa 1991, s. 25-26.
- ¹⁴ F. Skibinski: Úvahy o vojenském umění, s. 145
- ¹⁵ Malá vojenská encyklopedie, díl II., Warszawa 1970, s. 14;
Sovětskaja voennaja encyklopedia, díl IV., Moskva 1977, s. 55;
Slovar voennyh terminov, Moskva 1988, s. 123.
- ¹⁶ Lexikon vojenské vědy, Warszawa 1979, s. 157.
- ¹⁷ R. M. Toguchi, J. Houpe: The Battle of Convergence in Four Dimensions, Military Review č. 10/1992.
- ¹⁸ P. F. Herrly: Joint Warfare: The American Way of War, Military Review č. 2/1992.
- ¹⁹ A. Boucher: Věčné zákony války, Warszawa 1924.
- ²⁰ B. Chocha: Úvahy o vojenském umění, Warszawa 1984, s. 17-18.
- ²¹ F. Skibinski: Úvahy o vojenském umění, s. 97.
- ²² R. Leonard: The Art of Maneuver, Novato 1991, s. 6.

Z polského časopisu Myśl Wojskowa 4/1993 přeložil plk. Dr. P. Majer